

DZŪKIJOS KULTŪRINIS REGIONAS

Alma Ragauskaitė¹, Vidmantas Daugirdas^{1,2}

¹Vilniaus universitetas, Gamtos mokslų fakultetas, M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101 Vilnius

²Gamtos tyrimų centro Geologijos ir geografijos institutas, T. Ševčenkos g. 13, LT-03223 Vilnius

El. paštas: koseiskrapu@gmail.com, vidmantas.daugirdas@geo.lt

Ragauskaitė A., Daugirdas V. CULTURAL REGION OF DZŪKIJA. *Annales Geographicae* 43–44, 2010–2011.

Abstract. Kultūrinių ir etnografinių teritorijų Dzūkijoje išskyrimas pastaruoju metu Lietuvoje susilaukia įvairių sričių mokslininkų dėmesio ir gana karštų diskusijų: nesutariama, kas yra Dzūkija, kas yra tikrieji dzūkai, kur siekia Dzūkijos ribos, kur yra jos “sostinė” ir t.t. Stinga geografinio kultūros aspekto, Dzūkijos kaip regiono suvokimo, neįvertinama gyventojų savimonė, regiono tapatumo suvokimas. Tai rodo, kad šio teritorinio darinio kultūros geografija dar mažai ištirta ir yra aktuali. Šis Dzūkijos kultūrinio regiono išskyrimo bandymas yra žingsnis šalies kompleksinių kultūrinių regionų sistemos formavimo ir pagrindimo link. Kartu šiame straipsnyje siekiama įvertinti istorijos bėgyje egzistavusių funkcinį teritorinių darinių ir Dzūkijos gyventojų regioninės (subetninės) savimonės įtaką kultūrinio regiono formavimuisi, nes šiais aspektais iki šiol buvo mažai domimasi. Šiame savo darbo etape už Lietuvos ribų esančią Dzūkijos teritoriją analizuoti nesiėmėme.

Dzūkijos kultūrinis regionas yra ilgo istorinio ir kultūrinio vystymosi rezultatas, turintis sudėtingą kelių lygmenų teritorinę struktūrą, išsiskiriantis savita etnokultūrinių bruožų visuma ir aiškia mentaline teritorine identifikacija.

References 54. Figs 4. Table 1. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: cultural regions, regional identity, cultural geography

Received: 13 July 2010, accepted 14 October 2010.

Įvadas

Kultūrinių ir etnografinių teritorijų Dzūkijoje išskyrimas pastaruoju metu Lietuvoje susilaukia įvairių sričių mokslininkų dėmesio ir gana karštų diskusijų: nesutariama, kas yra Dzūkija, kas yra tikrieji dzūkai, kur siekia Dzūkijos ribos, kur yra jos “sostinė” ir t.t. Stinga geografinio kultūros aspekto, Dzūkijos kaip regiono suvokimo, neįvertinama gyventojų savimonė, regiono tapatumo suvokimas. Tai rodo, kad šio teritorinio darinio kultūros geografija dar mažai ištirta ir yra aktuali. Šis Dzūkijos kultūrinio regiono išskyrimo bandymas yra žingsnis šalies kompleksinių kultūrinių regionų sistemos formavimo ir pagrindimo link. Tikimės, kad tokiu būdu paskatinsime ir kitų Lietuvos kultūrinių regionų kompleksinius tyrimus. Kartu šiame straipsnyje siekiama įvertinti istorijos bėgyje egzistavusių funkcinį teritorinių darinių ir Dzūkijos gyventojų regioninės (subetninės) savimonės įtaką kultūrinio regiono formavimuisi, nes šiais aspektais iki šiol buvo mažai domimasi. Šiame savo darbo etape už Lietuvos ribų esančią Dzūkijos teritoriją analizuoti nesiėmėme.

Tam tikros kultūrinių regionų išskyrimo teorinės prielaidos jau yra. Svarbūs čia yra sisteminių požiūrių į kultūrą pasižymintys amerikiečių geografų W. Zelinsky, P. L. Knox, S. A. Marston, W. A. D. Jackson, T. G. Jordan, M. Domosh, L. Rowntree darbai (Zelinsky, 1980; Jackson, 1985; Jordan, Domosh, Rowntree, 1997; Knox, Marston, 2001). Kultūros regioniniam tapatumui jau skiriama dėmesio ir Lietuvoje (Daugirdas, 2002; Merkienė, 2007; Schroder, 2007). Tačiau konkrečiai Lietuvos kultūrinių regionų geografijos tematikai ir ypač Dzūkijai (Dainavai) skirtų darbų nėra daug. Vyrauja daugiausia aprašomojo pobūdžio etnografinės, lingvistinės ir istorinės studijos (Vanagas, 1970; Astrauskas, 2001; Kašelionis, 2002; Zemlickas G., Karaliūnas, 2006 ir kt.). Svarbus orientyras yra Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis (Pivoriūnas, Šaknys, 2003), mėginimai detaliai pagrįsti Dzūkijos ribas (Tyla, Milius ir

kt., 2001). Sudarytas ir gana diskutuotinas „Dzūkijos senųjų žemių žemėlapis“ (Dzūkai turės..., 2007), kuriame Dzūkijai priskirta ir visa Nalšios žemė. Geografiškai, tiek detaliai, tiek ir kompleksiskai Lietuvos kultūriniai regionai pradėti analizuoti Geologijos ir geografijos instituto Visuomenės geografijos skyriuje (Daugirdas, 1997b, 1998, 2000a, 2000b, 2002, 2004, 2006; Daugirdas, Burneika, 2005) bei Vilniaus universiteto Geografijos ir kraštotvarkos katedroje (Daugirdas, 1997a, Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Petrulis, 2003; Ragauskaitė, 2009).

Šiame darbe Dzūkijos kultūrinis regionas yra išskiriamas pagal T. G. Jordan, M. Domosh, L. Rowntree nurodytų trijų kultūrinių regionų tipų kompleksą – funkcinį, formalių (etnografinių) ir vernakularinių (tarminių, savimonės) (Jordan, Domosh, Rowntree, 1997). Taip pat pasinaudota ir W. Zelinsky pateikta savimonės regionų išskyrimo metodika (Zelinsky, 1980), kuri buvo šiek tiek pakoreguota.

Pirmiausia buvo nagrinėta Pietų Lietuvos administracinių, ūkinių, religinių, militarinų teritorinių darinių raida, jų persidengimas teritorijoje. Tai leido įvertinti funkcinį centrų formavimosi tendencijas, funkcinį teritorinių vienetų hierarchinę struktūrą, jos kaitos dėsninumus. Vėliau analizuoti dzūkų etnografinių bruožų paplitimo ir persidengimo arealai, tarminio regiono struktūra ir regioninės arba subetninės savimonės teritorinė raiška. Pagal šių kultūrinių teritorijų persidengimą ir svarbiausių centrų pasiskirstymą darbo pabaigoje išskiriamas kultūrinio regiono branduolys ir periferinės sritys.

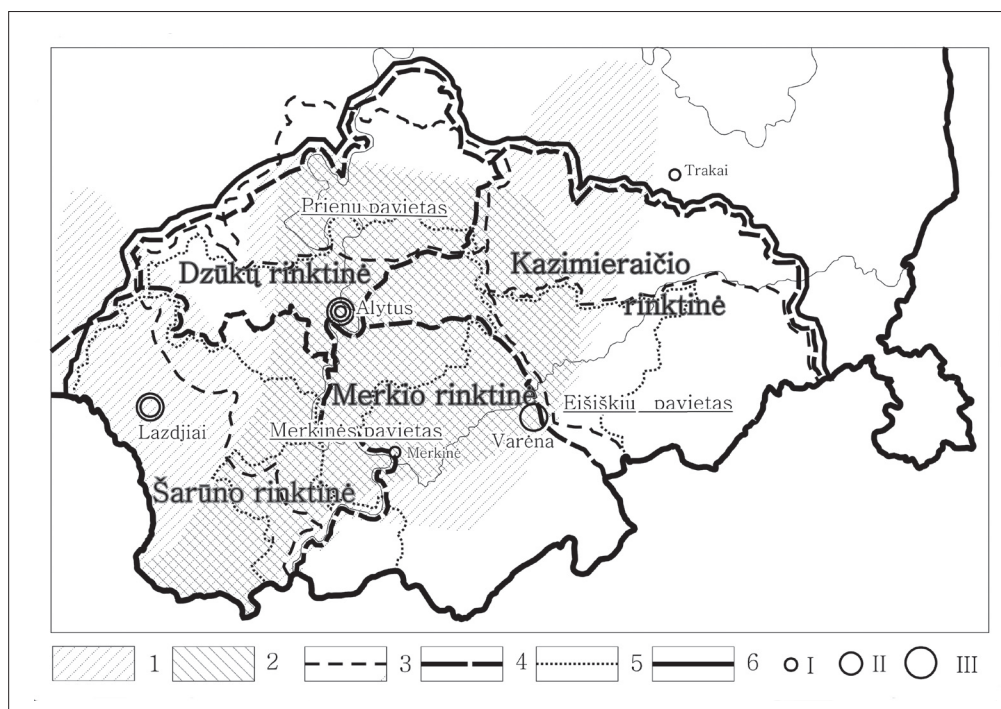
1. Funkcinių teritorinių vienetų raida Pietų Lietuvoje

XI-XII a. Pietų Lietuvoje susiformavo jotvingiams priklausiusios dainavių genties teritorinis politinis darinys – Dainavos žemė, kuri greičiausiai apėmė visą dainavių genties gyventą kraštą. Manoma, kad tai buvo viena iš keturių jotvingių žemių. Žemės atsiradimą lėmė politinių, ekonominių, karinių ir kultūrinių teritorinių ryšių vystymasis, suformavęs etninio solidarumo ir teritorinio bendrumo jausmą. Dėl šios žemės ribų vieningo sutarimo nėra. Dainavai dažnai priskiriama ir dalis Užnemunės, jos šiaurinė riba vedama Žuvinto-Alytaus-Dubičių linija (Tautavičius, 1987; Volkaitė – Kulikauskienė, 1993, 2001). Remiantis naujausiais archeologiniais tyrimais, ankstyvajame geležies amžiuje dainaviams priskiriama teritorija iki Merkio ir Strėvos upių, Aukštadvario apylinkių (Vaškevičiūtė, 2007). Jotvingių gyvenamą teritoriją rodo ir hidronimų bei toponimų paplitimo arealai (1 pav.)

Dalis jotvingių žemių, bent jau visa Dainava, tapo LDK dalimi. 1253 m. „visą Dainavą (terra Deynowe), kuri dar vadinama Jotva“ Mindaugas padovanojo Livonijos ordinui. Ir 1259 m. Vokiečių ordino suklastotame dovanojimo akte jotvingiai ir dainaviai laikomi sinonimais (Gudavičius, 2003). Po karų su kryžiuočiais jotvingius Lietuvos žemėje, Gardino ir Slonimo srityse apgyvendino Traidenis, save titulavęs Jotvingių ir Dainavos didžiuoju kunigaikščiu (valdė 1268/1269–1282 m.) (Kašlionis, 2002; Karaliūnas, 2006). Taigi, lietuviai Dainava vadino visą Jotvą¹. Dažnai puldinėjami lenkų, rytų slavų, voluinėnų ir kryžiuočių jotvingiai nusilpo ir ėmė nykti (Devenis, 2001). Savarankiškas Dainavos politinis teritorinis vienetas Lietuvoje (toks, kaip pavyzdžiui, Žemaitija) įsitvirtinti nespėjo, tačiau dainavių teritorijos tapo svarbiausios – Lietuvos žemės (siauraja prasme), Mindaugo dinastijos domeno dalimi (Gudavičius, 2003). Manoma, kad būtent tuo metu, XIII-XIV a., formuojasi dzūkavimas – gudų asibiliacinės įtakos performuota lietuvių kalba (Salys, 1938). XIV a. Dainava (Dzūkija) tapo Trakų dalinės kunigaikštystės, nuo 1413 m. – Trakų vaivadijos dalimi, jos pavadinimas išnyko. 1566–1794 m. Dzūkijos teritorija beveik sutapo su Trakų pavieto teritorija (Gudavičius, Vyšniauskaitė, 2004).

Pietų Lietuvoje formuojasi svarbūs funkciniai centrai, pirmiausia – Merkinė, vėliau Alytus, kurie tapo ekonominiais ir kultūriniais židiniais (Šešelgis 1996), teritoriją organizuojančiais bei administruojančiais centrais: Trakų vaivadijai priklausė Alytaus ir Merkinės

¹ Tai dažnas ekspansinę ir asimiliacinę mąstyseną bei politiką atspindintis reiškinys. Kaip ir šandien, visi Lietuvos gyventojai pavadinami lietuviais, ar Rusijos – rusais ir t.t.

1 pav. Funkciniai teritoriniai vienetai Pietų Lietuvoje: 1 – jotvingių toponimų paplitimo arealas (Vanagas, 1970); 2 – jotvingių hidronimų paplitimo arealas (Vanagas, 1970); 3 – 1793 m. siūlytos Merkinės vaivadijos bei jos paviėtų ribos (Daugirdas, 1997a); 4 – Dainavos partizanų apygarda ir jos rinktinės 1944–1948 m. (Kuodytė, Žvirblis, 2008); 5 – Alytaus apskritis ir jos savivaldybės (2009 m.); 6 – funkcinio teritorinio vieneto Pietų Lietuvoje svertinė mediana (arba moda)²; svarbiausi administraciniai centrai: I – XV–XVIII a.; II – XVIII–XX a. II p.; III – XX a. pab.

Fig. 1. Functional territorial units of South Lithuania: 1 – The area of Jotvingiai toponyms (Vanagas, 1970); 2 – Area of Jotvingiai hydronyms (Vanagas, 1970); 3 – The boundaries of Merkinė Voivodeship and its inner parts suggested in 1793 (Daugirdas, 1997a); 4 – The boundaries of Dainava partisan district and its inner parts in 1944 – 1948 (Kuodytė, Žvirblis, 2008); 5 – The boundaries of Alytus District and its inner parts (2009); 6 – The median of functional regions of South Lithuania; The most important administrative centres: I – 15th–18th c.; II – 18th–the second half of the 20th c.; III – The end of the 20th c.

vėliavos, pagal kurias ir skirstėsi šių apylinkių bajorai karo atveju (Kašelionis, 2002). Alytaus vaidmenį padidino XVI a. įkurta Alytaus ekonomija (Kašelionis, 2002), taip pat 1775 m. iš Trakų ir Merkinės į Alytų perkelti pavieto teismai. Kita vertus, ir Merkinė neprarado savo pozicijų, nes 1793 m. pateiktas siūlymas įkurti Merkinės vaivadiją (Daugirdas, 1997a) iš esmės reiškė etniškai vieningo, savarankiško administracinio vieneto įtvirtinimą.

1801 m. carinė valdžia Pietų Lietuvoje suformuoja stambesnę funkcinį vieneta – Alytaus ujezdą (panaikintas 1863 m.), kuriame politiškai, ekonomiškai, administraciškai ir kultūriškai dominuoja Alytus. Naujasis teritorinis vienetas perėmė beveik visą buvusios Merkinės vaivadijos teritoriją (Daugirdas, 1997a; Kašelionis, 2002). Vėliau skirtingais laikotarpiais vykdomų administracinės sistemos reformų metu funkcinio regiono ribos kito, tačiau svarbiausiu centru išliko Alytus. XIX a. dėl kelių ir geležinkelių tiesimo iškilo ir mažos bei vidutinės gyvenvietės, kurios ilgainiui įgijo svarbesnių administracinių centrų statusą (Varėna II, Marcinkonys, Kabeliai, Simnas, Šeštokai ir kt.), o dalis buvusių svarbių administracinių centrų, dėl nepalankios padėties kelių atžvilgiu, pradėjo nykti (Eišiškės, Merkinė, Punia).

²Mediana – tai požymio reikšmė, kuri dalija variacinę eilutę, populiaciją ar teritorinį pasiskirstymą į dvi lygias dalis. Svertinė mediana parodo ne aritmetinį, o reikšmingumo vidurkį. Moda – tai dažniausiai pasikartojanti požymio (šiuo atveju – teritorijos riba) reikšmė imtyje. Moda nustatoma tais atvejais, kai vidurkis arba mediana nėra lengvai apibrėžiami.

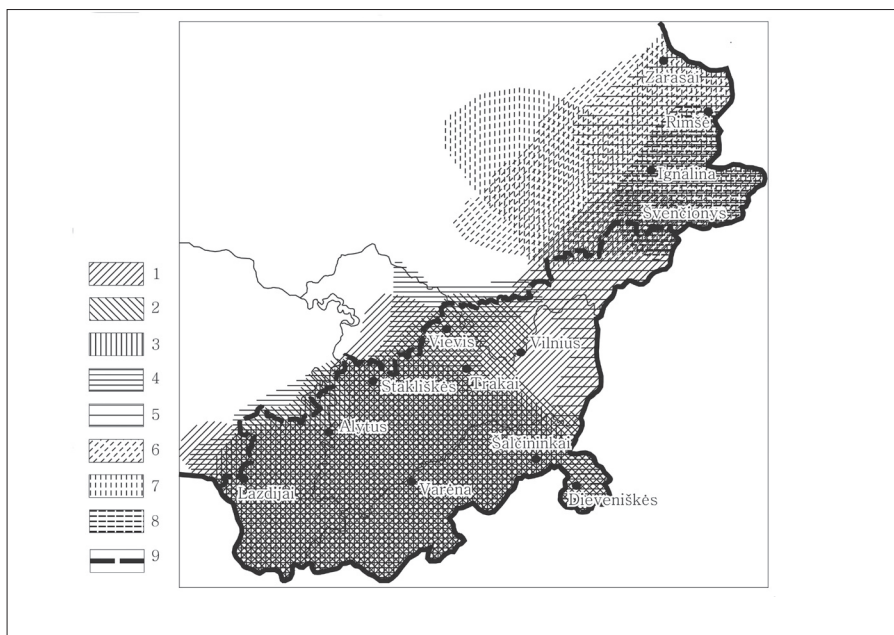
Kita vertus, buvę pakankamai stiprūs teritoriniai ryšiai Pietų Lietuvoje buvo drastiškai traukomi: po trečiojo Žečpospolitos padalinimo 1795 m. Užnemunė prijungiama prie Prūsijos karalystės, 1815 m. – Lenkijos karalystės, lenkų okupacijos metais (1919-1939 m.) atskiriamas Vilniaus kraštas. Dėl palyginti trumpo laiko lenkų okupacija didelės įtakos teritorinei organizacijai nepadarė, tuo tarpu Užnemunės atskyrimas suformavo naują teritorinį darinį su Lazdijų organizuojančiu centru. Susilpnėjo etnokultūriniai kontaktai tarp Nemuno kairiojo ir dešiniojo krantų, politinės ribos įtakėjo ne tik lokalius, bet ir regioninius kultūrines, politines, teisinės, ekonominės sistemos skirtumus (Šaknys, 2001).

Vienas įdomiausių istorinių faktų, liudijančių kad XX a. antroje pusėje Pietų Lietuvoje dar buvo išlikęs teritorinės (regioninės) savimonės jausmas, yra pokaryje suformuotas saviorganizacinis Lietuvos partizanų funkcinis vienetas – Dainavos partizanų apygarda (Rimkus, 2003; Kuodytė, Žvirblis, 2008; 1 pav.). Dainavos vardas iš esmės rodo ne tik funkcinių, bet ir išsaugotą kultūrinį teritorijos bendrumą, dzūkios (dainaviškos) savimonės egzistavimą. Apygardos rinktinių veikimo teritorijas būtų galima vadinti svarbiausių Dzūkijos centrų – Alytaus, Varėnos ir Lazdijų – įtakos zonų fiksavimu. Svarbu ir tai, kad Dzūkų rinktinės teritorija apima teritoriją į šiaurę nuo Alytaus, Prienų apylinkes. Todėl svertinė funkcinių teritorinių vienetų mediana Pietų Lietuvoje turėtų labiausiai koreliuoti su paskutinio Dainavos pavadinimą turėjusio teritorinio darinio ribomis (1 pav.). Sovietmečiu, nuo 1965 m. nusistovėjus administracinei sistemai, Pietų Lietuvoje išliko būtent Alytaus, Varėnos ir Lazdijų rajonai (Daugirdas, 1997a). Atkūrus nepriklausomybę, 1994 m. įkurta Alytaus apskritis su Lazdijų, Alytaus, Varėnos ir Druskininkų savivaldybėmis nedaug nukrypo nuo istoriškai susiklosčiusio kultūrinio regiono ribų ir pradėjo naują Dzūkijos teritorinės (regioninės) savimonės formavimo etapą.

2. Dzūkijos etnografinis regionas

Remiantis dzūkų folkloro (Astrauskas, 2001), tradicinių lovatiesių (Bernotaitė, 1992), tautinių drabužių (Bernotienė, 1992) tyrimais, pagal etnografinių bruožų paplitimo arealų persidengimą kultūriškai vientisas dzūkios etnografinis arealas išryškėja dainaviškoje Pietų Lietuvoje iki linijos Būdvietis–Simnas–Stakliškės–Trakai–Dieveniškės. Tačiau ir šio arealo viduje išryškėja originalesnė, charakteringu koloritu išsiskirianti rytinė (Dieveniškių–Trakų–Varėnos) ir santūresnė vakarinė (Lazdijų, Užnemunės dzūkų) dalys (Tumėnas, 2001). Nuo Maišiagalos–Dieveniškių linijos į šiaurės rytus dzūkios etnografiniai bruožai žymiai silpnesni, persipynę su rytų aukštaičių, gudų bruožais. Be to, kai kur pasitaiko vadinamųjų „baltųjų dėmių“, kuriose neliko vietinių gyventojų: jie išmirė, išsikėlė į miestus, buvo atsikėlusį kitų tautinių grupių asimiliuoti ir pan. (Astrauskas, 2001). Toks arealas, turintis tiek dzūkų, tiek rytų aukštaičių etnografinių bruožų, gali būti vadinamas pereinamąja zona tarp dzūkų (Būdvietis–Simnas–Stakliškės–Šalčininkai) ir rytų aukštaičių (Švenčionys–Ignalina–Rimšė) etnografinių branduolių (2 pav.).

Pagal 2003 m. Etninės kultūros globos tarybos patvirtintą Lietuvos etnografinių regionų žemėlapi (Pivoriūnas, Šaknys, 2003), Dzūkijos etnografinis regionas apima teritoriją nuo Būdviečio iki Švenčionių. Pereinamasis arealas nuo Šalčininkų iki Švenčionių atskiriamas nuo rytų aukštaičių etnografinio branduolio, nors atstumo atžvilgiu yra žymiai arčiau jo, ir, anot V. Tumėno (Tumėnas, 2001), būdamas etnografiškai jam artimas, gana dirbtinai priskiriamas Dzūkijai. Taip yra todėl, kad dzūkų (o gal labiau gudų) įtaka pastebima iki pat Ignalinos. Tačiau šios teritorijos priskyrimas Dzūkijai yra gana sąlyginis ir kito aiškaus kultūrinio ar istorinio pagrindo neturi. Be to, etnografiniam Dzūkijos regionui skliaustuose sinonimu nurodomas ir Dainavos vardas (Pivoriūnas, Šaknys, 2003). Tai jau tam tikras istorinis nesusipratimas, mėginant Dainava vadinti teritorijas, kuriose niekada nebuvo dainavių ir Dainavos... Dainavos vardą taikyti aukštaitiškai Nalšios žemei, etnografiniu požiūriu nevientisam regionui yra nepagrįstas. Be to, vargu ar istorinį Dainavos vardą galima laikyti sinonimu etnografiniai Dzūkijai.

2 pav. Dzūkijos etnografinis regionas ir jo vidinė struktūra: 1 – dzūkų tautinių drabužių paplitimo arealas (Bernotienė, 1992); 2 – dzūkų tradicinių juostų paplitimo arealas (Tumėnas, 2001); 3 – dzūkų tradicinių lovatiesių paplitimo arealas (Bernotaitė, 1992); 4 – dzūkų būdingas dainavimo stilius (Astrauskas, 2001); 5 – dzūkams artima dainavimo tradicija (Astrauskas, 2001); 6 – rytų aukštaičių tautinių drabužių paplitimo arealas (Bernotienė, 1992); 7 – rytų aukštaičių tradicinių lovatiesių paplitimo arealas (Bernotaitė, 1992); 8 – senojo aukštaičių daugiabalsumo sutartinių arealas (Račiūnaitė, 1992); 9 – Dzūkijos (Dainavos) etnografinis regionas (Pivoriūnas, Šaknys, 2003)

Fig. 2. Dzūkija ethnographic region and its structure: 1 – The area of Dzūkai traditional clothes (Bernotienė, 1992); 2 – The area of Dzūkai traditional woven sash (Tumėnas, 2001); 3 – The area of Dzūkai traditional coverlet (Bernotaitė, 1992); 4 – The area of characteristic Dzūkai singing style (Astrauskas, 2001); 5 – The area of singing style similar to Dzūkai (Astrauskas, 2001); 6 – The area of eastern Aukštaičiai traditional clothes (Bernotienė, 1992); 7 – The area of eastern Aukštaičiai traditional coverlet (Bernotaitė, 1992); 8 – The area of early polychromic singing style of eastern Aukštaičiai (Račiūnaitė, 1992); 9 – the ethnographical region of Dzūkija (Dainava) (Pivoriūnas, Šaknys, 2003)

3. Dzūkijos tarminis ir savimonės regionas

Paprastai pagrindinis (sub)etninės ar regioninės savimonės fiksavimo kriterijus yra kalba arba tarmė, nes iš kartos į kartą ja yra perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, tarmės priėmimas formuoja tapatumą ir savimonę (Kroskrity, 1993), kitaip sakant, pagal ją atpažįstami “savi” ir atskiriami “kiti”. Kalbant apie Dzūkijos savimonės regioną, tai yra šiek tiek komplikauta, nes dzūko, Dzūkijos vardas atsirado XVIII–XIX a., kai kitų tarmių žmonės pašiepavo dzūkišką kalbėsenos būdą. Aktyviu savivardžiu patiem dzūkams Dzūkija tapo tik XX a.

Dzūkavimu laikoma bendrinės kalbos dantinių priebalsių t, d ir junginių tv, dv prieš i, y, į ir ie vertimas afrikatomis c, dz, o vietoj č, dž beveik visada keitimas į c ir dz. Šis reiškinys, manoma, susiformavo dėl gudiškos asibiliacinės įtakos pietrytinio etnolingvistinio Lietuvos pakraščio šnektoms (Salys, 1938). 1933 m. kalbininkas A. Salys tarmių žemėlapyje išskyrė vakarų ir rytų dzūkų regionus, o 1964 m. sudarytoje naujoje A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikacijoje vakarų dzūkai (pervadinti pietų aukštaičiais) ir rytų dzūkai (tapę rytų aukštaičiais vilniškiais) yra griežtai atskiriami vieni nuo kitų, nes šių potarmių fonetinės sistemos visiškai skirtingos, kurių viena pagal vokalizmą artima vakarų aukštaičiams,

ir iš esmės susiformavusi buvusios Dainavos žemės teritorijoje, kita neatskiriama nuo rytų aukštaičių ir dažnai siejama su Nalšios žemės palikimu (Zinkevičius, 1968; 3 pav.).

Tarmės pavadinimo pakeitimas yra svarbus (sub)etninės savimonės raiškai, nes keičiant regiono tarmės pavadinimą, griaunama jau įsitvirtinusi dzūkiska savimonė dėl semantinio neatitikimo tarp regiono gyventojų tarmės (pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių) ir jų (sub)etninės savimonės (dzūkų). Nors dzūkiskos (sub)etninės savimonės atsiradimas nebūtinai reiškė ir iki šiol nėra tapatus dzūkų regioninei savimonei, nes Dzūkijos pavadinimas apjungė etniškai bei etnolingvistiškai nevienalytį regioną, kurio atsiradimo pagrindas buvo geografinė padėtis – kontaktinė zona su gudais. Todėl, pavyzdžiui, varėniškis, vadinantis save dzūku, nebūtinai ir dažniausiai Švenčionių gyventojų dzūku niekada nevadins. Regioninė savimonė nuo (sub)etninės skiriasi tuo, kad yra pagrįsta subjektyviu regiono gyventojų, (sub)etnosu apgyventos teritorijos išskyrimu ir identifikacija su juo. Kitaip sakant, tai mentalinis arealas, įsitvirtinęs gyventojų savimonėje (Jordon, Domosh, Rowntree, 1997; Daugirdas, 2002) arba reiškiny, kada tam tikra žmonių grupė suvokia save kaip erdvinį vienetą (Zelinsky, 1980).

Dzūkijos regioninės ir (sub)etninės savimonės raiškai nustatyti 2007 – 2008 m. buvo atliktas tyrimas, pasiremiant kiek pakoreguotu amerikiečių geografo W. Zelinsky (Zelinsky, 1980) regioninės savimonės tyrimo metodu. Juo (sub)etninės savimonės regionas išskiriamas, remiantis savimonę atspindinčių pavadinimų naudojimu teritorijoje. Šiuo atveju:

1) Dzūkų (sub)etninę savimonę atspindinčių pavadinimų („Dainava“, „Dzūkija“ ir jų vedinių, taip pat tarmiškų žodžių su priebalsiu dz, c) naudojimas ūkinei veiklai, įmonėms, įstaigoms, kultūrinės veiklos organizacijoms (Alytaus apskrities..., 2005; Lietuvos įmonių..., 2008; Google paieškos..., 2008).

2) Dzūkų etninės kultūros renginių ir jų dalyvių, dzūkų etnografinius bruožus reprezentuojančių sodybų, parkų teritorinis pasiskirstymas, remiantis Etninės kultūros globos tarybos ir dzūkiskais besivadinančių leidinių veiklos teritorija (Pirmasis Dzūkijos..., 1995; Kuklienė, 2002; Antrasis Dzūkijos..., 2003; Spaudos distribucija..., 2008; Čaplikas, 2009).

Pagal regioninės savimonės raiškos intensyvumą Pietų Lietuvoje (Dzūkijoje) buvo išskirti trys savimonės raiškos lygmenys:

- I lygmuo – tai Dzūkijos regioninės etninės kultūros globos tarybos globojama teritorija.

- II lygmuo – tai neaktyvios dzūkų savimonės raišką atspindinčių, tarmiškų, Dainavos ir Dzūkijos savivardžių paplitimo teritorija.

- III lygmuo – tai teritorija, kurioje aktyviai reiškiasi dzūkų etninė savimonė – puoselėjami dzūkų papročiai, tradicijos, gyvena ir kuria liaudies menų meistrai, įsikūrusios etnografinės kaimo sodybos, tradicijas puoselėjančios organizacijos, institucijos.

Lentelėje pateikti dzūkiskosios savimonės teritorinės sklaidos tyrimo duomenys.

Dzūkijos regioninės etninės kultūros globos tarybos veikla iš esmės vykdoma visoje etnografinės Dzūkijos teritorijoje, tačiau regioninė dzūkų savimonė reiškiasi kitokioje teritorijoje. Savimonės regiono riba šiuo metu eina ties Dieveniškėmis – Elektrėnais – Išlaužu – Aštiaja Kirsna. Na, o intensyviausia savimonė reiškiasi į pietus nuo Eišiškių – Rūdiškių – Prienų linijos (3 pav.). Nors rytinė ir šiaurinė regiono ribos nėra labai aiškios, vis gi jos labai primena XVIII a. siūlytos Merkinės vaivadijos ribas. Merkinėje organizuojama daugelis (sub)etninės kultūros renginių, ji tarsi išlieka Dzūkijos simboliniu centru. Iš to galima spręsti apie dzūkiskos (dainaviškos) savimonės tęstinumą, taip pat tai, kad mentaliniame savimonės žemėlapyje dabartinių apskričių ribos, net ir „dzūkiskos“ Alytaus apskrities ribos dar neįsitvirtino. Nors jau bandoma (sub)etninę savimonę pakeisti regionine – pasitaiko Pietų Lietuvą įvardinančių pavadinimų (laikraštis „Pietų Lietuva“, UAB „Pietvys“ ir kt.). Tai rodo kultūrinės niveliacijos tendenciją – Dzūkijos vertimą pietine Lietuvos dalimi.

Kalbant apie vidinę savimonės regiono struktūrą, galima būtų išskirti savimonės raiškos aktyvumu besiskiriančias regiono dalis: rytinėje savimonės regiono dalyje ypač aktyviai reiškiasi dzūkiskos tradicijos, vykdoma su etninių tradicijų puoselėjimu susijusi

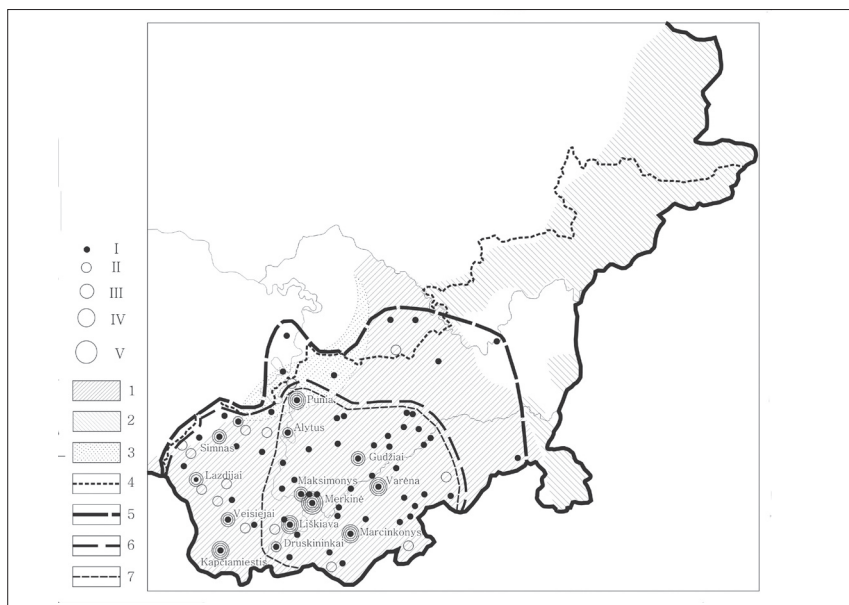
veikla, išryškėja Dzūkiją atstovaujantys ir organizuojantys centrai (3 pav.). Centrų vaidmenį išryškina II ir III lygmens objektų gausa. Pagal jų sumą, ir įvertinant, kad III lygmens objektai yra svarbiausi, regione išskirtini svarbiausi centrai: I rango (kurių objektų suma > 30) – Alytus ir Varėna; II rango (kurių objektų suma siekia nuo 20 iki 30): Merkinė, Lazdijai ir Druskininkai; III rango (nuo 10 iki 20): Maksimonys ir Vilnius; IV rango centrai (nuo 5 iki 10): Punia, Daugai, Liškiava, Kapčiamiestis, Trakai, Gudžiai, Šalčininkai, Margionys, Marcinkonys, Simnas. Vakarinėje Lazdijų rajono dalyje gyventojų savimonė mišri – dalis gyventojų save laiko suvalkiečiais, dalis – dzūkais (Tyla, Milius ir kt., 2001). Tačiau ir tarmiškai visas Lazdijų rajonas priskirtinas Dzūkijai, ir savimonės lygmeniu rajonas priklauso aktyvios dzūkiškos savimonės regionui, kuriame Lazdijų miestas turi svarbią organizuojančią reikšmę. Silpniausia dzūkiška savimonė fiksuojama I lygmens veikla, tai Dzūkijos regiono etninės kultūros globos tarybos veiklos teritorija. Šis regionas labiau yra konjunktūrinis (pageidaujamas) nei atspindintis realiai pasireiškiančią savimonę. Nes į Šiaurę nuo Neries gyventojai save laiko aukštaičiais, o dzūkiškos savimonės reiškėjų pasitaiko vos vienas kitas (Tyla, Milius ir kt., 2001). Net ir pirmasis Lietuvos nacionalinis parkas pavadintas Aukštaitijos vardu, taip pripažįstant, kad Ignalinos ir Švenčionių rajonai nepriklauso Dzūkijai.

1 lentelė. Dzūkiškosios savimonės teritorinė sklaida

Table 1. Territorial expression of Dzūkai identity

I lygmuo/Level I	II lygmuo*/Level II	III lygmuo*/Level III
Alytaus m. ir r. sav., Druskininkų, Birštono ir Elektrėnų sav., Varėnos, Lazdijų, Šalčininkų, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus r. sav., Prienų savivaldybės Jiezno ir Stakliškių sen.	Alytus – 26, Druskininkai – 10, Lazdijai – 7, Varėna – 4, Dainavos k. – 3, Marcinkonys, Krokialaukis – po 2, Merkinė, Simnas, Punia, Liškiava, Kapčiamiestis, Miroslavas, Burokastis, Luksnėnai, Veisiejai, Ricieliai, Nedzingė, Varnėnai, Slidžiūnai, Bučiūnai, Mackonys, Rudamoniai, Dubičiai, Pilvinis, Naujoji Kirsna, Šeštokai, Gegutė, Kukliai, Kabeliai, Viciūnai, Janėnai – po 1.	Alytus – 19, Varėna – 16, Merkinė – 11, Lazdijai, Vilnius – po 8, Druskininkai – 6, Maksimonys – 5, Punia, Daugai – po 4, Liškiava, Kapčiamiestis, Trakai, Gudžiai, Šalčininkai, Margionys – po 3, Marcinkonys, Simnas, Ryliškiai, Eišiškės, Žiliniai, Valkininkai, Grigiškės, Senoji Varėna, Panočiai, Zakavoliai, Viečiūnai, Mardasavas – po 2, Krokialaukis, Miroslavas, Birštonas, Makniūnai, Pivašiūnai, Poškonys, Rimaišiai, Žižmiai, Dieveniškės, Norviliškės, Elektrėnai, Pakuonis, Išlaužas, Stakliškės, Kalesnykai, Rudamina, Vievis, Veisiejai, Krosna, Leipalingis, Puvočiai, Sarapiniškės, Matuizos, Kriviliai, Perloja, Vydeniai, Kaniava, Vilkiautinis, Vaikšteniai, Klepočiai, Subartonys, Puodžiai, Dargužiai, Musteika, Ašasnykai, Gudakiemis, Zervynos, Ūta, Nemunaitis, Alovė, Kumečiai, Geniai, Verebiejai, Avižieniai po 1.

* paminėjimų dažnumas

3 pav. Dzūkijos tarminis ir savimonės regionas

I – aktyvios savimonės objektai (III lygmuo); II – pasyvios savimonės objektai (II lygmuo); III – IV rango centrai; IV – III rango centrai; V – II rango centrai; VI – I rango centrai; 1 – pietų aukštaičių tamės regionas (Zinkevičius, 1968); 2 – rytų aukštaičių vilniškių tarmės regionas (Lietuvių kalbos..., 2009 – 05 – 09); 3 – priedzūkio zona (Vidugiris, 1970); 4 – Dzūkijos regioninės etninės kultūros globos tarybos globojama teritorija (Čaplikas, 2009 – 05 – 08); 5 – dzūkiškos savimonės regiono riba; 6 – aktyvios dzūkiškos savimonės raiškos riba; 7 – dzūkiškos savimonės regiono branduolys.

Fig. 3. Dzūkija dialect and vernacular region

I – Active identity objects (III rank); II – Passive identity objects (II rank); III – IV rank centers; IV – III rank centers; V – II rank centers; VI – I rank centers; 1 – Southern aukštaičiai dialect region (Zinkevičius, 1968); 2 – Eastern aukštaičiai-vilniškiai dialect region (Lietuvių kalbos..., 2009 – 05 – 09); 3 – Priedzūkis area (Vidugiris, 1970); 4 – The territory warden by Dzūkija regional ethnic culture wardship council (Čaplikas, 2009 – 05 – 08); 5 – The boundary of dzūkai vernacular region; 6 – The boundary of active dzūkai identity area; 7 – Dzūkai vernacular region center

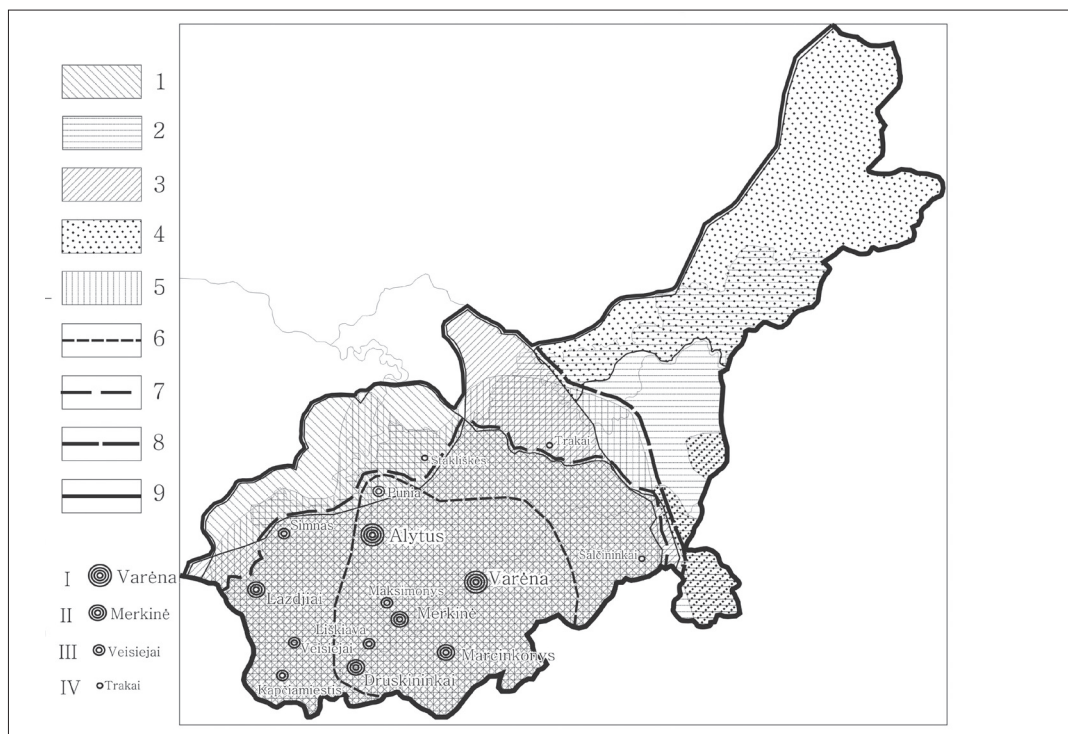
4. Dzūkijos kultūrinio regiono teritorinė sąranga

Dzūkijos kultūrinio regiono teritorinė sąranga atsiskleidžia per trijų kultūrinių regionų tipų (funkcinio, etnografinio (formaliojo) ir savimonės (vernakularinio)) persidengimą. Didesnė reikšmė tenka regiono gyventojų savimonei, nes ji atspindi labiau esamą, o ne buvusią situaciją. Pagal visų tipų regionų persidengimą išryškėja Dzūkijos kultūrinio regiono branduolys, pasižymintis dzūkų etnografiniais požymiais, tarpe, aktyvia regionine savimone, istoriškai susiformavusia svarbiausių funkcinių vienetų ir centrų sistema. Lazdijų rajono teritorijos gyventojai per svarbiausias dzūkiškas šventes vyksta į Alytų, Varėną, Merkinę, ženkli dalis gyventojų laiko save suvalkiečiais, išlieka istoriškai susiklostę ryšiai su Suvalkija, todėl ši teritorija regiono branduoliui nepriskirta (4 pav.).

Branduolį supa kiek silpnesnės dzūkiškos savimonės teritorijos, kurias reikėtų taip pat laikyti pagrindine Dzūkijos regiono dalimi. Vakarinėje, Užnemunės dalyje vietos gyventojų išlaikyti ir tvirti dzūkiški etnografiniai bruožai, gana aiški vakarinė tarminė riba. Kita vertus, įvertinant kiek atskirą istorinę raidą ir šiek tiek pasyvesnę dzūkišką savimone, šios teritorijos Dzūkijos kultūrinio regiono branduoliui priskirti neišeina, ji funkciškai ir gyventojų savimoneje nėra organizuojanti regiono dalis. Pagal etnokultūrinių bruožų visumą ir dėl ilgalaikių teritorinių ryšių Lazdijų rajoną netgi siūloma priskirti Sūduvai (Tyla, Milius ir kt., 2001). Branduolio įtaka yra jaučiama ir į šiaurę bei rytus nuo kultūrinio branduolio

(iki Trakų-Dieveniškių linijos), kur yra kultūrinio požiūriu artima, bet regionine savimone gan silpna Dzūkijos dalis. Toliau į šiaurę nuo branduolio driekiasi nelabai plati periferinė zona (Būdviečio – Žuvinto - Prienų-Kaišiadorių-Vievio apylinkėse).

Vadovaujantis teritorijos kultūrinio vientisumo principu, dzūkuojančių aukštaičių arealas (nuo Trakų į šiaurės rytus iki Turmanto) Dzūkijos kultūriniame regione laikytinas periferine teritorija. Dzūkijos regioninės etninės kultūros globos tarybos nuomone šioje teritorijoje gyvena dzūkai, pagal tarmę – vilniškiai (Zinkevičius, 1968). Tačiau regioninės arba (sub)etninės savimonės požiūriu dzūkiškos savimonės apraiškų čia tyrimo metu nepavyko nustatyti. Ji arba yra labai silpna, arba jos visai nėra ir net nebuvo. O ir etnografiniai bruožai čia dažnai persipina su aukštaitiškais, kurie dažniau vyrauja (Astrauskas, 2001; Bernotaitė, 1992; Bernotienė, 1992; Račiūnaitė, 1992). Tokias teritorijas kaip sostinė Vilnius ir jos apylinkės, kur etnografinių vietos dzūkų galima sakyti nebeliko, priskirti Dzūkijai yra taip pat gana sudėtinga. Taigi, ši teritorija tiek funkcinio, tiek etnografinio, tiek savimonės požiūriu vystėsi skirtingai ir susiformavo savarankišką organizacinę ir centrų struktūrą, savo etnografinį branduolį ir regioninę savimonę, kurioje ryšiai su Dzūkija yra labai menki. Todėl tik sąlygiškai šią teritoriją galima sieti su Dzūkija, o su Dainava ją sieti visai nėra pagrindo. Tai greičiau yra atskiras kultūrinis teritorinis vienetas arba kito regiono dalis.

4 pav. Dzūkijos kultūrinis regionas: 1 - funkcinio teritorinių vienetų Pietų Lietuvoje svertinė mediana (arba moda); 2 – Dzūkijos etnografinio regiono riba (Pivoriūnas, Šaknys, 2003); 3 – pietų aukštaičių tarmės regionas (Zinkevičius, 1968); 4 – rytų aukštaičių vilniškių potarmės regionas (Zinkevičius, 1968); 5 – aktyvios regioninės savimonės raiškos teritorija; 6 – Dzūkijos kultūrinio regiono branduolys; 7 – pagrindinės regiono teritorijos riba; 8 – šiaurės rytų periferinės zonos riba; 9 – Dzūkijos kultūrinio regiono riba; I – I rango centrai; II – antro rango centrai; III – trečio rango centrai; IV – ketvirto rango centrai.

Fig. 4. Dzūkija cultural region: 1 – The median of functional regions in South Lithuania; 2 – The boundary of Dzūkija ethnographic region (Pivoriūnas, Šaknys, 2003); 3 – Southern Aukštaičiai dialect region (Zinkevičius, 1968); 4 – Eastern Aukštaičiai Vilniškiai dialect region (Zinkevičius, 1968); 5 – The territorial expression of active identity; 6 – The centre of Dzūkija cultural region; 7 – The boundary of the main regional territory; 8 – The boundary of north eastern periphery zone; 9 – The boundary of the Dzūkija cultural region; I – I rank centres; II – II rank centres; III – III rank centres; IV – IV rank centres

Atsižvelgiant į regiono istorinę raidą, jo funkcinių centrų ir vienetų vystymąsi išryškėjo keturi regiono centrų rangai pagal jų organizuojančią reikšmę regione ir gyventojų savimonės aktyvumo koncentraciją (4 pav.):

- I rango centrai - tai Dzūkiją atstovaujantys, visą regioną organizuojantys centrai: Alytus ir Varėna;

- II rango centrai - istoriškai svarbūs ir gyventojų sąmonėje organizacinę reikšmę turintys centrai: Merkinė, Marcinkonys, Lazdijai, Druskininkai;

- III rango centrai – mažos organizacinės reikšmės, tačiau su aktyvia regionine savi-
mone: Kapčiamiestis, Simnas, Punia, Gudžiai, Maksimonys, Liškiava;

- IV rango centrai - regiono istorijoje funkcinio centro reikšmę turėję, bet gyventojų savimonėje nedidelę reikšmę turintys centrai: Stakliškės, Trakai, Šalčininkai, Jieznas.

Išvados

1. Dzūkijos kultūrinis regionas yra ilgo istorinio ir kultūrinio vystymosi rezultatas, turintis sudėtingą kelių lygmenų teritorinę struktūrą, išsiskiriantis savita etnokultūrinių bruožų visuma ir aiškia mentaline teritorine identifikacija.

2. Nors savarankiškas Dzūkijos funkcinis teritorinis vienetas nesusiformavo, tačiau funkcinių vienetų istorinė raida Pietų Lietuvoje įtvirtino Dzūkijos kultūrinio regiono branduolį (Alytaus, Varėnos, Merkinės, Druskininkų arealas), kuris aiškiai matomas ir dabartinėje dzūkų subetninėje savimonėje ir regioną organizuojančių keturių rangų centrų sistema.

3. Dzūkijos (Dainavos) vardą taikyti aukštaitiškai Šiaurės Rytų Lietuvos (buvusios Nalšios) teritorijai vienai kai kurių tarminių panašumų kriterijaus nepakanka. Kaip ir neteisinga istorinį Dainavos vardą laikyti sinonimu etnografiniai Dzūkijai. Dirbtiną „Didžiosios Dzūkijos“ formavimą rodo ne vien istorinės raidos skirtingumas, etnografinių ar netgi tarminių skirtumų nepaisymas, bet ir aiškos dzūkiškos savimonės nebuvimas šiaurinėje regiono dalyje. Todėl teritorija nuo Vilniaus iki Turmanto turėtų būti laikoma Aukštaitijos kultūrinio regiono dalimi.

4. Nagrinėti Lietuvos kultūrinius regionus reikalinga ne vien todėl, kad ši tema yra nauja ir gana menkai analizuota, dėl galimybės pažinti šalyje natūraliai susiformavusią kultūros teritorinę sistemą, bet ir dėl būtinybės ją pritaikyti krašto teritorijos tvarkymo ir vystymo reikaluose. Tam reikalinga formuoti kompleksinę kultūrinio regiono sampratą. Tai ypač gerai atskleidžia kompleksinę Dzūkijos kultūrinio regiono analizę.

Literatūra

Alytaus apskrities telefonų knyga. 2005. Vilnius.

Antrasis Dzūkijos kultūros kongresas. 2003. Dzūkijos nacionalinio parko direkcija, Marcinkonys.

Astrauskas R. 2001. Lietuvos etnografiniai regionai pagal etnomuzikologijos duomenis. Pastabos ir pasiūlymai dėl Apskričių valdymo reformos koncepcijos. Prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2231&p_d=21330&p_k=1.

Bernotaitė D. 1992. Rytų Lietuvos lovatiesės. Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba, p. 151–160. Vilnius.

Bernotienė S. 1992. Rytų Lietuvos valstiečių drabužiai XIX a. ir XX a. pradžioje. Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba, p. 161–174. Vilnius.

Čaplikas V. 2009. Apie Dzūkijos (Dainavos) regioną. Prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3529&p_d=39663&p_k=1

Daugirdas V. 1997a. Lietuvos teritorinio administracinio susiskirstymo istorinė geografinė analizė. Daktaro disertacija. VU, Geografijos ir kraštotvarkos katedra. Vilnius.

Daugirdas V. 1997b. Visagino regiono kultūros transformavimasis. Lietuvos visuomenės geografinės problemos p. 129–148. Vilnius.

- Daugirdas V.** 1998. Visagino AE regiono kultūrinė transformacija ir politinė organizacija, Ignalinos AE: Žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos p. 152–164. Vilnius, Visaginas.
- Daugirdas V.** 2000a. Kultūriniai Šiaurės Lietuvos karstinio regiono ypatumai, Šiaurės Lietuvos karstinis regionas: geografiniai gamtonaudos aspektai p. 186–193. Vilnius.
- Daugirdas V.** 2000b. Multicultural structure of Lithuanian border regions as a factor of transnational integration, Eastern borders of European integration processes p. 233–239. Rzeszow.
- Daugirdas V.** 2002. Lietuvos kultūrinis rajonavimas. Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. Ataskaita. Vilnius.
- Daugirdas V.** 2004. Lithuania as a space of interaction of cultures. *Geopolitical studies* 12, p.177–190. Warsaw.
- Daugirdas V.** 2006. Acculturation in the Lithuanian-Latvian border region. *Geopolitical studies* 14, p. 391–408. Warsaw.
- Daugirdas V., Burneika D.** 2005. The impact of clash of civilisations on the development of Lithuania's culture. *Region and regionalism* 7 (2), p. 67–80. Lodz.
- Devenis K.** 2001. Lietuvos pradžia ir Deltuvos istorija. Vilnius.
- Dzūkai** turės savo senųjų žemių meninį žemėlapi. 2007. Prieiga per internetą <http://lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?t=844>
- Google** paieškos sistema. 2008. Prieiga per internetą www.google.lt.
- Gudavičius E.** 2003. Dainava, Visuotinė lietuvių enciklopedija 4, p. 415. Vilnius.
- Gudavičius E., Vyšniauskaitė A.** 2004. Dzūkija. Visuotinė lietuvių enciklopedija 5, p. 267. Vilnius.
- Jackson W. A. D.** 1985. The shaping of our world: A human and cultural geography. New York.
- Jordan T. G., Domosh M., Rowntree L.** 1997. The Human Mosaic: A thematic introduction to Cultural Geography. New York.
- Karaliūnas S.** 2006. Dainava. Vardo reikšmė, istorija ir kilmė, *Baltistica* XLI (1), p. 103–117.
- Kašielionis B.** 2002. Dainava. Seinų kraštas: istorija, kultūra, žmonės. Vilnius.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V.** 2002. Socialinių įtampų tyrimo problema kultūriniame ir politiniame lauke. *Geografija* 38 (1), p. 41–45.
- Knox P. L., Marston S. A.** 2001. Human geography: Places and regions in global context. New Jersey.
- Kroskity P. V.** 2001. Identity, Key terms in language and culture. Malden.
- Kuklienė S.** 2002. Dieveniškų apylinkių medinė architektūra. Kaunas.
- Kuodytė D., Žvirblis R.** 2008. Pietų Lietuvos partizanų srities atlasas: Dainavos ir Tauro apygardos. Vilnius.
- Lietuvių kalbos** institutas. 2009. Lietuvių kalbos tarmių duomenų bazė. Prieiga per internetą <http://tarmes.mch.mii.lt/>
- Lietuvos įmonių** katalogas. 2008. Prieiga per internetą www.imones.lt.
- Merkienė I. R.** 2007. Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste, Lietuvos etnologija 7 (16), p. 39 – 56.
- Petrulis V.** 2003. Žemaitijos kultūrinis regionas. Bakalauro darbas. VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. Vilnius.
- Pirmasis** Dzūkijos kultūros kongresas. 1995. Alytus.
- Pivoriūnas D., Šaknys Ž.** 2003. Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis. Lietuvos regioninė politika ir teritorinės sandaros tobulinimas, p. IV viršelis. Vilnius.
- Račiūnaitė D.** 1992. Rytų aukštaičių senovinis daugiabalsumas. Rytų Lietuva: istorija, kultūra, žmonės, p. 194–209. Vilnius.
- Ragauskaitė A.** 2009. Dzūkijos kultūrinis regionas. Bakalauro darbas. VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. Vilnius.
- Rimkus H.** 2003. Dzūkijos partizanų kovinių vienetų steigimas ir jų vienijimas. Dainavos apygardos įsikūrimas. Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945-1952 m.): dokumentų rinkinys, p. 13–25. Vilnius.
- Salys A.** 1938. Dzūkai, Lietuviškoji enciklopedija 7, p.1–2. [straipsnio atspaudas]. Kaunas.

- Schroder I. W.** 2007. Debates on Space, Community, and Locality in Anthropology, and their Usefulness for the Study of Region. *Lietuvos etnologija* 7(16), p. 77–90.
- Šaknys Ž. B.** 2001. Lietuvos Respublikos administracinio teritorinio suskirstymo perspektyvos: etnografiniai kultūriniai regionai. Pastabos ir pasiūlymai dėl Apskričių valdymo reformos koncepcijos. Prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2231&p_d=21329&p_k=1
- Šešelgis K.** 1996. Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (nuo seniausių laikų iki 1918 m.). Vilnius.
- Tautavičius A.** 1987. Archeologinės kultūrinės sritys. Lietuvos etnogenezė, p. 129–143. Vilnius.
- Tyla A. ir kt.** 2001. Lietuvos istorijos bei Lietuvių kalbos institutų grupės mokslininkų siūlymai dėl Lazdijų administracinio rajono regioninės priklausomybės ir dviejų galimų Dzūkijos (Dainavos) regiono (žemės) ribų išvedimo variantų. Prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=21321&p_k=1 (prieigos data: 2009-05-08).
- Tumėnas V.** 2001. Išvados ir pasiūlymai dėl Lietuvos regioninio dalinimo, remiantis tekstilės (tradicinių juostų, bei jų konteksto) duomenimis. Pastabos ir pasiūlymai dėl Apskričių valdymo reformos koncepcijos. Prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2231&p_d=21376&p_k=1
- Spaudos distribucija/ laikraščiai. 2008. Prieiga per internetą [www.impressteva.lt/ distribucija](http://www.impressteva.lt/distribucija).
- Vanagas A.** 1970. Panemunių dzūkų toponimijos svarbesnieji bruožai. Panemunių dzūkai, p. 34–41. Vilnius.
- Vaškevičiūtė I.** 2007. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. Jotvingiai. Lietuvos istorija: geležies amžius 2, p. 286–289. Vilnius.
- Vidugiris A.** 1970. Svarbesnieji pietinės Lietuvos panemunių tarmių bruožai. Panemunių dzūkai, p. 44–48. Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.** 1993. Baltai XIII a. pradžioje. Žemėlapis.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.** 2001. Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius.
- Zelinsky W.** 1980. North America's vernacular regions. *Annals of the Association of American Geographers* 70(1), p. 1–15.
- Zemlickas G.** 2004. Sūduva, Jotva, Dainava ir Palekė, Mokslo Lietuva 14, Prieiga per internetą <http://ml.lms.lt/ML/20041406.htm>
- Zinkevičius Z.** 1968. Lietuvių kalbos tarmės. Kaunas.

Alma Ragauskaitė¹, Vidmantas Daugirdas^{1,2}

¹Vilnius University, Faculty of Natural Sciences

²Nature Research Centre, Institute of Geology & Geography, Department of Human Geography,
E- mail: koseiskrapu@gmail.com, vidmantas.daugirdas@geo.lt

CULTURAL REGION OF DZŪKIJA

Summary

For some time already, the cultural and ethnographic territories of the Dzūkija cultural region have been in the focus of attention of researchers representing different branches of science. The Dzūkija cultural region is an object of heated arguments. The argued issues are: “What is Dzūkija?”, “Who are real Dzūkai?”, “What are the Dzūkija boundaries?”, “Where is the Dzūkija capital?” etc. Yet the debates lack the cultural aspect, perception of Dzūkija as a region and taking into account the Dzūkai identity and regional identity. This means that the cultural geography of this territorial unit has been too little investigated yet is very relevant. The presented attempt to distinguish the Dzūkija cultural region is a step towards lending the substance to complex development of a system of cultural regions of the country. Also an effort is made to evaluate the influence of historical functional territorial units and regional (sub-ethnic) identity of Dzūkija population on the formation of

cultural region because these aspects have been underestimated and received little interest. The Dzūkija territory outside the Lithuanian boundaries is not analysed.

The Dzūkija cultural region is a result of long historical and cultural development within a sophisticated multi-level territorial structure. It is distinguished for specific entity of ethnocultural features and distinct mental territorial identification. Though Dzūkija has not developed into an independent functional territorial unit the historical development of smaller functional units in South Lithuania consolidated the kernel of Dzūkija cultural region (Alytus, Varėna, Merkinė and Druskininkai area) which is clearly reflected in the recent Dzūkai sub-ethnic identity.

The territorial structure of Dzūkija cultural region is revealed through superimposition of three types of cultural regions (functional, ethnographic (formal) and vernacular. The vernacular features of the population of the region are of greater importance as they reflect the current situation rather than the past one. The superimposition of the three types of regions brings out the kernel of Dzūkija cultural region marked by Dzūkai ethnographic features: dialect, active regional vernacular and historically established system of functional units and centres. The kernel is surrounded by territories with slightly weaker regional vernacular which also should be attributed to the Dzūkija region (Fig. 4).

Analysis of historical development of the region and development of its functional centres and units revealed four ranks of regional centres based on their organizing importance in the region and concentration of vernacular activity of the population:

- I rank centres represent and organize the whole Dzūkija region: Alytus and Varėna;
- II rank centres are represented by historically important centres of organizing value in the consciousness of the population: Merkinė, Marcinkonys, Lazdijai, and Druskininkai;
- III rank centres are of small organizing value yet with active regional vernacular activity: Kapčiamiestis, Simnas, Punia, Gudžiai, Maksimonys, and Liškiava;
- IV rank centres used to have functional importance but have lost it in the consciousness of the population: Staklišės, Trakai, Šalčininkai, and Jieznas.

For application of the name Dzūkija (Dainava) to the Aukštaitija territory (Nalšia territory in the past) of North-East Lithuania the criteria of some dialect similarities alone is insufficient. Also it is incorrect to regard the historical Dainava name a synonym of ethnographic Dzūkija. Artificial formation of "Dzūkija Major" demonstrates ignorance of historical development and ethnographic and even dialect differences and disregard of the absence of clearly Dzūkai vernacular in the northern part of the region. For this region it is suggested that the territory between Vilnius and Turmantas should be regarded as part of Aukštaitija cultural region.

The issue of Lithuanian cultural regions being new and little investigated and the wish to discover the naturally developed cultural territorial system of Lithuania are not the only reasons for comprehensive studies of Lithuanian cultural regions. Studies of this kind are necessary for adaptation of the historically established system to modern patterns of territorial management and development. For this purpose it is necessary to develop an integrated conception of cultural region. This became especially evident during the analysis of Dzūkija cultural region.